

Dochované fragmenty tesáků z hradu Rokštejna¹

Hunting Knife Fragments Preserved at the Rokštejn Castle

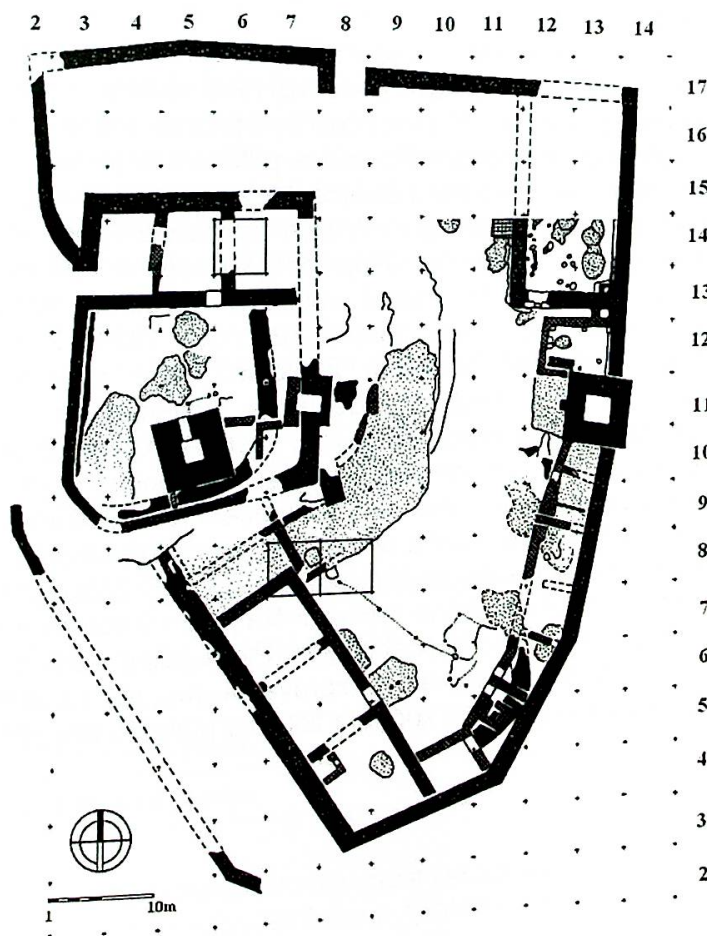
JANA KREJSOVÁ

Abstract

The contribution compares the finds of three preserved parts of hunting knives from the archaeological excavation at the Rokštejn Castle with the published specimens of this weapon type. The number of hunting knife fragments rose to 5 pieces together with the older finds from the end of the 1950's. Two hilt fragments and the preserved quillon broaden the knowledge of weaponry at the castle in the final period of its existence at the turn of the first and second third of the 15th century.

Key Words

The Rokštejn Castle, hunting knives, 15th century.

Obr. 1: plán hradu Rokštejna se čtvercovou sítí. Šedě zvýrazněny plochy s nálezy fragmentů tesáků (upraveno; podle MĚŘÍNSKÝ - ZUMPF 2002, 10, abb. 1).

¹ V článku jsou zmíněny jen exempláře pocházející z archeologického výzkumu z let 1981 - 2006. Nálezy tesáků ze starších výzkumů ing. B. Coufala byly prozatím vyloučeny (jedná se o fragmenty dvou tesáků uložených v muzeu v Třebíči, oba pocházejí z výzkumu tzv. Horního paláce). Tímto děkuji Mgr. P. Žákovskému, že fotograficky zdokumentoval nynější stav předmětů v muzejní sbírce.

Příspěvek srovnává nálezy tři dochovaných částí tesáků z archeologického výzkumu hradu Rokštejna s publikovanými exempláři tohoto druhu zbraně. Počet fragmentů tesáků narostl celkem na 5 kusů i se staršími nálezy z konce padesátých let 20. století. Dva zlomky rukojeti a dochovaná příčka rozšiřují poznání stavu výzbroje na hradě v zánikovém období jeho existence na přelomu první a druhé třetiny 15. století.

Již v poslední třetině 13. století byla vybudována nejstarší část hradu Rokštejna na skalnatém ostrohu v údolí dolního toku říčky Brtnice mezi nynějšími obcemi Panská Lhota a Přímělkov.² Jeho krátká existence se stavebním rozmachem v průběhu 14. století podává zajímavé svědectví o přestavbách a běžném životě na hradě až do jeho nešťastného zániku na přelomu první a druhé třetiny 15. století. Nečekanou zkázu hradu pravděpodobně vyvolali sami jeho vlastníci. Valdštejnové, kteří získali hrad na úplném závěru 14. století, se podíleli nebo přímo organizovali ozbrojené přepady na stezkách nebo i vesnicích za pomoci vlastní bojové družiny (MĚŘÍNSKÝ - PLAČEK 1989, 13 - 14; k bojovým družinám např. HOFFMANN 1994).

Samotný hrad se dostal do zorného pole archeologického bádání až v druhé polovině padesátých let 20. století. Po delší odmlce se zde začaly provádět terénní archeologické práce až v roce 1981 kvůli plánované výstavbě přehrady Střížov. S jednoroční přestávkou v roce 1997 se v exkavacích pokračuje dodnes (25. sezóna, rok 2006). Archeologický výzkum lokality, který se zde započal provádět jako záchranný, se v průběhu času změnil v systematický. Ten nyní běží za podpory grantu „Interdisciplinární centrum výzkumů sociálních struktur pravěku až vrcholného středověku. Archeologický terénní a teoretický výzkum, využití přírodních věd, metodologie a informatika, ochrana kulturního dědictví“ MŠMT MSM 0021622427, jehož hlavní řešitel Zdeněk Měřinský je zároveň i dlouholetým vedoucím archeologického výzkumu na hradě Rokštejně.

Zde probíhající exkavační práce poskytly v roce 2005 další velice zajímavé indicie k rekonstruování zániku hradu a rozšířily zároveň povědomí o stavu zde používané výzbroje v první třetině 15. století. Plocha výzkumu se rozšířila do čtverce 7/8 (obr. 1), jehož část byla prozkoumána již na počátku osmdesátých let 20. století. K severovýchodnímu rohu zdi dolního paláce přiléhala ze severu zeď, která vytvořila hraniční prostorovou, ale i časovou při odkrývání tohoto čtverce. Mezi oběma zkoumanými plochami výzkumu, které tak od sebe dělí 23 let, se shodně rýsoval destrukční horizont zdi, pod nímž byla souvislá vrstva zlomků střešní krytiny dolního paláce. Fragment rukojeti tesáku ležel na kontaktu horizontu první třetiny 15. století s destrukcí střechy (obr. 2:1). Pokud nalezený předmět označíme za tesák, musí naplňovat podmínky základní definice této zbraně (BRYCH 1994, 257; KRAJÍČ 2003, 175; SLIVKA 1980, 223). Další upřesnění poskytují analogie, které jsou samozřejmě jako tesáky určené. Pokud se chceme dále zabývat tříděním a systematizací tesáků musíme počítat s konstrukčními vlastnostmi samotného předmětu a tedy i jeho výrobním procesem. V případě dvou rokštejnských zlomků je důležitá tylní část rukojeti, která se všeobecně objevuje ve třech základních tvarech. Jedná se o rovné nebo obloukové zakončení a ukončení týlu vytažené do různě dlouhého trnu. Se způsobem ukončení týlové části úzce souvisí přítomnost, tvar a konstrukce hlavice.

Již výše zmíněný zlomek rukojeti tesáku ze čtverce 7/8 (nál. č. D 2850; obr. 2:1) má stále viditelné dva nýty pro připevnění obložení z organického materiálu. Na jeho výrobu bylo pravděpodobně použito dřevo jehličnatého stromu, a to smrku, modřínu nebo jedle (*Picea abies*, *Larix decidua* nebo *Abies alba*); (Archeobotanické určení provedla Mária Hajnalová, zpráva ze dne 10. 10. 2005, Archeologický ústav SAV v Nitře). Zaoblený tyl rukojeti ukončuje a kopíruje železný plátek o síle přibližně 4 mm (podrobněji tab. 1).

2 Podrobněji: Měřinský 1991: Hrad Rokštejn na Jihlavsku. Deset let archeologického výzkumu. VVM XLIII, 413 - 427. Měřinský - Plaček 1989: Rokštejn, středověký hrad na Jihlavsku (jeho dějiny, stavební vývoj a výsledky archeologického výzkumu 1981 - 1989). Nejnověji Měřinský - Zumpfe 2002: Rokštejn. Mittelalterliche Burg bei Panská Lhota (Stadtgemeinde Brtnice, Mähren). Ergebnisse der archäologischen Forschung aus den Jahren 1981 - 2001. AH 27, 9 - 19.

na hlavici vyražené vzájemně si podobné značky jako výzdobný motiv. I když tento tvar hlavice na základě jmenovaných lokalit dominuje, není jedinou vyskytující se variantou aditivní hlavice. Do této třetí skupiny patří tvarová varianta hlavice tesáku z Petrкова, jenž ale postrádá záštitu (DURDÍK 1983, 37, VIII:1). V jeho případě lze vyloučit podobu záštity, u které prochází záštitný plátek bočním otvorem jako u martinického tesáku (BRYCH 1994, 261, obr. 2C). Tzv. člunkovitou záštitu, která se vyskytuje u tesáků z Janoslavic, Mohelnice, Mstěnic a Vracova, vyloučit nelze, protože mohla sklouznout přes čepel tesáku.

Rokštejnský zlomek konstrukčně odpovídá exempláři ze Sezimova Ústí i. č. K99/2849, ten se dochoval i s nepatrnou částí čepel. Na odsazení čepel od rukojeti jsou viditelné otvory pro upevnění příčky, která neodpovídá žádnému výše uváděnému tvaru. Možnou analogií může být tesák v expozici Východočeského muzea v Pardubicích MIL 2496 (foto 2) a zároveň rokštejnský nález tesáku z konce padesátých let 20. století. Záštitu tvoří plech z barevného kovu, a to v obou případech, který je přiložen v části odsazení čepel a zahýbá zpět směrem k rukojeti. Vytvořený žlábek vyplňuje pro zpevnění železná destička kopírující tvar odsazení čepel od rukojeti (foto 2). Hlavice pardubického tesáku nasazená na trn se skládá z plátků různých druhů kovů (železo a barevný kov). Viditelné jsou pouze dva na obvodu zdobené plátky, které se střídají se železnými, na nichž sedí masivní kus železa ukončující hlavici (foto 3).

Záštitu tesáku s nál. č. 6550 pochází z destrukční vrstvy komory C Horního paláce (čtverec 6/14), která přímo nasedá na zánikovou požárovou vrstvu. Z asymetrické příčky rukojeti vybíhají boční lišty, které původně přiléhaly k rukojeti tesáku a stabilizovaly její upevnění (obr. 2:3; podrobněji o rozměrech záštity tab. 3 a způsob měření obr. 4). Otvorem, který je umístěn na rozhraní těla příčky a jejích bočních lišt, nemusel nutně procházet jen nýt, ale přímo záštitný plátek, který zvyšoval ochranu ruky jako v případě wrocławského tesáku (uložení expozice zbraní Muzeum Miejskie Wrocławia - Arsenal, i. č. 2737; LECH 2006, 196, obr. 6b) a zároveň zajišťoval upevnění záštity k rukojeti tesáku. Tesák i. č. 36742 z domu III na Pfaffenschlagu vhodně poslouží jako srovnávací materiál pro rokštejnskou příčku (NEKUDA 1975, 151, obr. 144). Poměrně dobře dochovaný exemplář s odlomenou částí čepel má doposud identickou příčku, která svými bočními lištami přiléhá k rukojeti, nasazenou na rozhraní rukojeti a čepel.

Tab. 3.: rozměry dochované záštity tesáku nál. č. 6550

tesák nál.č. 6550	
délka	68 mm
výška a	24 mm
výška b	12 mm
síla	5 mm
prům. otvoru pro připevnění k rukojeti	5 mm
rozměr otvoru pro čepel - u hřbetu	7 mm
rozměr otvoru pro čepel - u ostří	2 mm
rekonstrukce délky čepel	51,5 mm

Na základě podobně tvarované záštity u wrocławského exempláře lze konstatovat, že tento druh konstrukce příčky i s jejími obměnami není neobvyklým pro určitou část střední Evropy (minimálně Čechy, Morava, Slezsko). Provedená konzervace zviditelnila stopy a postup kovářské výroby předmětu (foto. 1:2). Zvrstvení železa je zvláště dobře patrné v prohnutí vrstev u vytažených bočních lišt.

Při rekonstrukci podoby tesáku nál. č. 6550, můžeme vycházet ze vzhledu tohoto typu zbraně nalezené na zaniklé vsi Pfaffenschlag. Ukončení týlní části rukojeti předpokládáme rovné beze stop po nasazení hlavice. Stejně zakončení vykazují tesáky z Chrudimi (A2268) a Martinic (DURDÍK 1983, 33, IV; BRYCH 1994, 261, obr. 2C). Martinický tesák se navíc shoduje v obdobném konstrukčním řešení záštity. Na přechodu vytažení bočních lišt se objevuje otvor pro upevnění záštitného plátku k rukojeti. Všechny tyto znaky vedou k zařazení do 2. skupiny tesáků blízcích se mečům podle Krajíce (2003, 175). Zmíněný wrocławský tesák vypomůže

s následující rekonstrukcí, a to týlní části a tvaru hlavice (foto 4).³ Týl rukojeti tesáku je vytahována (DURDÍK 1983, 37, VIII:1). Martinický, chrudimský a pfaffenschlagský tesák poukazuje na možné odlomení subtilního trnu a deformaci týlní části při korozi materiálu, a proto se původní vzhled rokštejský tesák, z něhož se dochovala pouze záštita.

Všechny tři fragmenty rokštejských tesáků lze shodně datovat do zánikového horizontu hradu, tedy na přelom první a druhé třetiny 15. století. Jejich dislokace v rámci hradu odporuje spojení nalezené tesáků ze zkoumané lokality a další dva kusy prozatím nezpracované z výzkumů prováděných zde v padesátých letech 20. století. Z nastalé situace vyplývá poměrně vysoké procento výskytu tohoto druhu zbraní v rámci jedné lokality a poukazuje na skutečnost, že byla standardním vybavením pěších bojovníků první třetiny 15. století. Navíc jejich množství kontrastuje s faktem, že se Rokštejně dosud nevyskytl jediný zlomek meče. Mezi využitelné písemné prameny, které se nejednou zmiňují o vyzbrojení a dostupnosti jednotlivých zbraní, se řadí proskripční zápisy nebo popravčí knihy jmenovitě Popravčí kniha pánů z Rožmberka (POPRAVČÍ KNIHA PÁNŮ Z ROŽMBERKA) nebo Popravčí a psanecké zápisy jihlavské z let 1405 - 1457 (AČ XXXVIII). Zde se mnohdy objevují meče mezi kradenými komoditami. Utržený zisk za prodej zcizeného předmětu mohl dosáhnout např. 10 grošů⁴ nebo zloděj naložil se zbraní skutečně svérázným způsobem a propil ji např. pod Konopištěm nejpravděpodobněji v hospodě.⁵ Zda-li se v těchto uvedených případech skutečně jedná o meč, jak ho nyní chápeme a definujeme, nelze s jistotou potvrdit. Stejný výraz se zároveň může vztahovat ke zbraní označované dnes za tesák.⁶

Zkratky

nál. č.	nálezové číslo
i. č.	inventární číslo
AČ	Archiv český
AH	Archeologia Historica
AR	Archeologické rozhledy
VVM	Vlastivědný věstník moravský

Prameny

- ed. Hoffmann, F., 2001: Archiv Český čili staré písemné památky české a moravské XXVIII. Praha.
ed. Kalný, A., 1993: Popravčí kniha pánů z Rožmberka. Třeboň.

Literatura

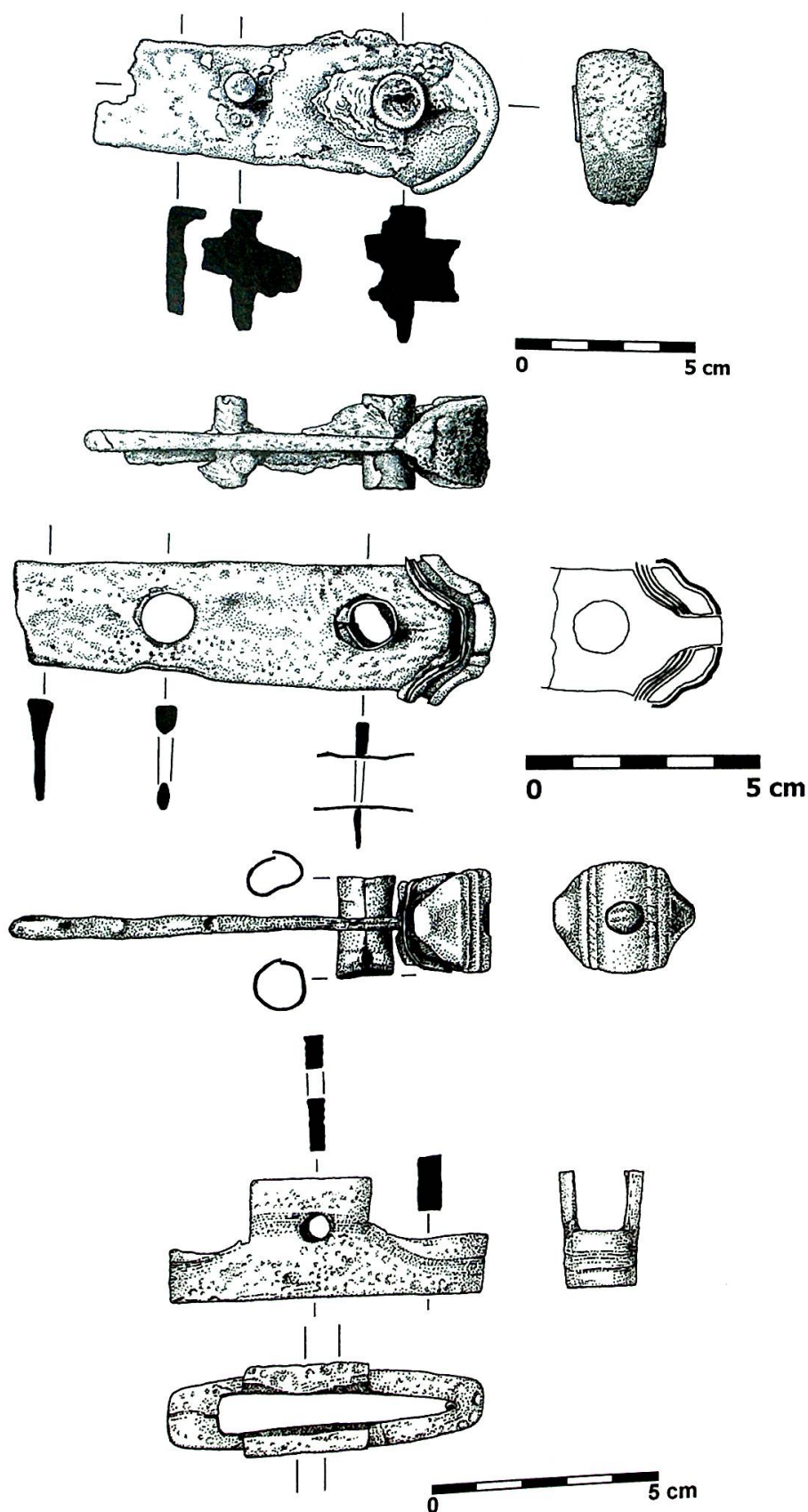
- Brych, V., 1994: Středověký tesák z tvrze Martinic a problémy studia krátkých jednobřitých zbraní. CB 4, 257 - 264.

- 3 Bohužel u zmíněné fotografie chybí měřítko a navíc má mírně zhoršenou kvalitu, protože předmět byl vyfotografován přes sklo. Snímek tesáku je zde použit jen pro vyjasnění a zpřehlednění situace a popisu.
- 4 „Také pravil jest, že Vachut ukradl jest meč koželuhovi v Miličíně a ten jest prodal Vitanovi zeti svému do Práche za deset gruošův“ (POPRAVČÍ KNIHA PÁNŮ Z ROŽMBERKA, 27, 6a). Tato zmínka pochází z výsledku Příbika Šibala roku 1391. Z jeho výpovědi lze zrekonstruovat 26 provedených záškodných akcí, na kterých se mnohdy sám podílel. Od hospodářských zločinů (krádeže slepic, ovsa), přes krádeže textilu i hotového oblečení dospějeme k nejlepším kouskům jako jsou jím zmíněné dvě krádeže meče. Druhá krádež se týkala Maršíka (bratr Hynka z Vilémovic), který okradl tesaře o meč a vynesl ho pod pláštěm (POPRAVČÍ KNIHA PÁNŮ Z ROŽMBERKA, 27, 5b).
- 5 „Také pravil jest, že Matěj Patavec z Jankova, Mikuláš písař, ještě šenkuje v Benešově, Martin a Jeněk, synové Damianovi ze Lhoty, jeden meč člověku z Vlašimě jsú vzeli a ten jsú pod Konopištěm propili“ (KALNÝ 1993, 32, 9a). Takto shodně vypověděli na mučeních dva delikventi roku 1397 Jan syn Jaroslavův z Ustie a Matěj syn Patavcův z Jankova.
- 6 Oporou jsou závěry i týmu autorů Z. Drobné, J. Durdík a E. Wagner (1956, 47 - 48).

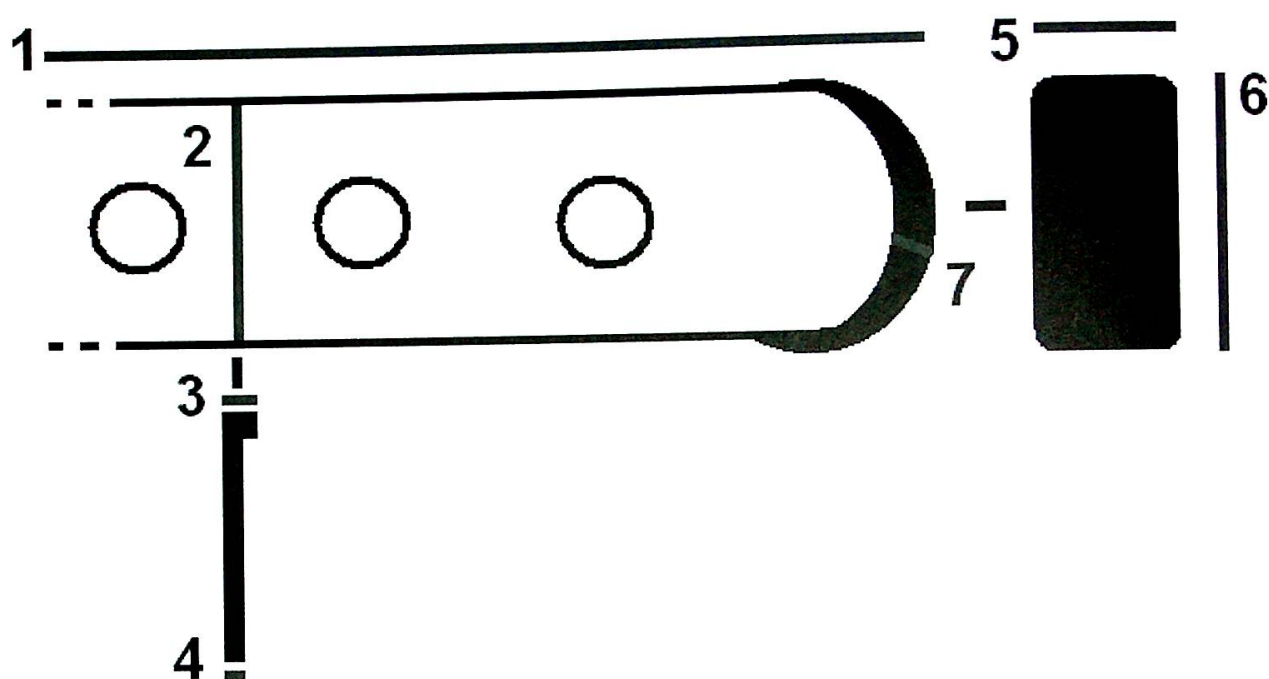
- Burian, V., 1960: Nálezy z husitského opevnění Kartouzky v Dolanech u Olomouce. AR XII, 196 - 199, 204 - 212.
- Drobná, Z. - Durdík, J. - Wagner, E., 1956: Tracht, Wehr und Waffen des späten Mittelalters (1350 - 1450). Praha.
- Durdík, T., 1983: Středověké zbraně. Sbírka okresního muzea v Chrudimi. Historická řada 2/II. Chrudim.
- Goš, V., 1975: Středověká cesta v Mohelnici. VVM XXVII, 291 - 294.
- Hoffmann, F., 1994: Bojové družiny na Moravě a v Čechách před husitskou revolucí a za revoluce. Tábořský archiv 6, 47 - 144.
- Krajíc, R. 2003a: Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 3. Kovárna v Sezimově Ústí a analýza výrobků ze železa. Díl I.
- Krajíc, R. 2003b: Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 3. Kovárna v Sezimově Ústí a analýza výrobků ze železa. Díl II.
- Lech, M., 2006: Średniowieczne i nowożytnokordy ze Śląska. Acta Militaria Medievalia II., 189 - 196.
- Měřinský, Z., 1991: Hrad Rokštejn na Jihlavsku. Deset let archeologického výzkumu. VVM XLIII, 413 - 427.
- Měřinský, Z. - Plaček, M., 1989: Rokštejn, středověký hrad na Jihlavsku (jeho dějiny, stavební vývoj a výsledky archeologického výzkumu 1981 - 1989).
- Měřinský, Z. - Zumpfe, E., 2002: Rokštejn. Mittelalterliche Burg bei Panská Lhota (Stadtgemeinde Brtnice, Mähren). Ergebnisse der archäologischen Forschung aus den Jahre 1981 - 2001. AH 27, 9 - 19.
- Michna, P., 1997: Tesák z Janoslavice na Šumpersku. Příspěvek k poznání jednoho druhu archeologických nálezů. In: Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy. Brno. 259 - 268.
- Nekuda, V., 1975: Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic. Studia Musei Moraviae. Brno.
- Nekuda, V., 1985: Mstěnice. Zaniklá středověká ves 1. Hrádek - tvrz - dvůr - předsunutá opevnění. Brno.
- Slivka, M., 1980: Stredoveké hutníctvo a kováčstvo na východnom Slovensku. 2. časť. Historica Carpatica XI, 218 - 288.

Summary

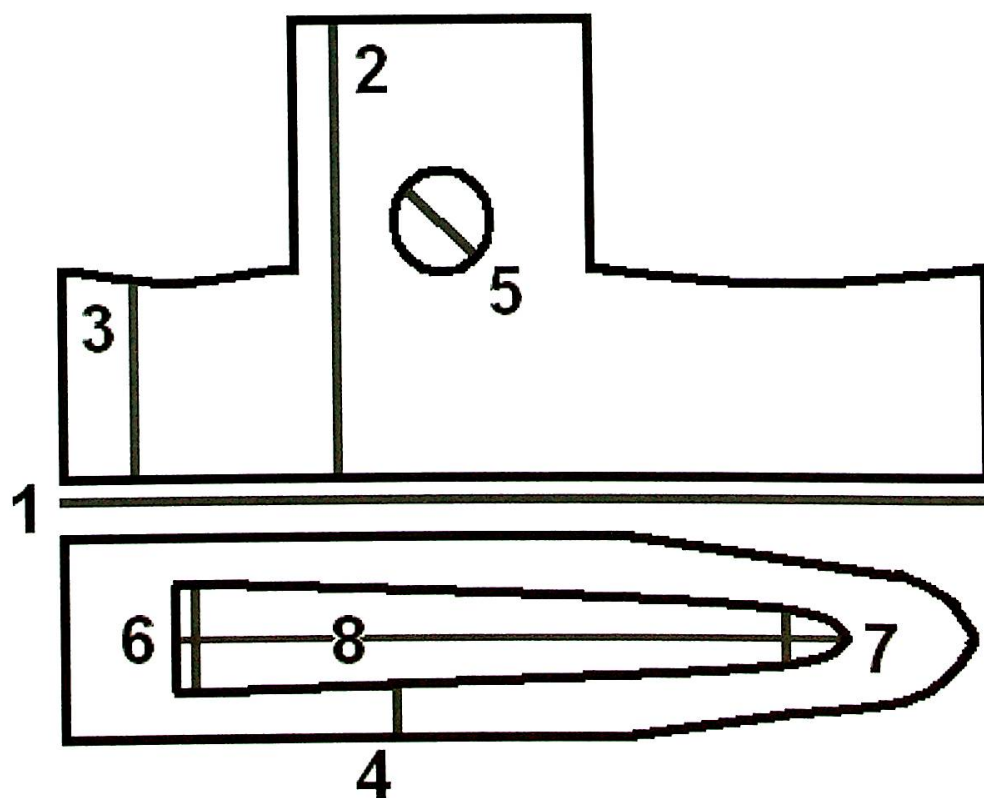
Three hunting knife fragments in varying state of preservation (Fig. 2: 1 - 3) were found during the long-term archaeological excavation of the Rokštejn Castle (Fig. 1); the work here began in 1981 and continues almost uninterruptedly until the present. Older finds of identically interpreted objects uncovered in the castle area at the end of the 1950's can be added. Two hilt fragments and the preserved quillon broaden the knowledge of weaponry at the castle in the final period of its existence at the turn of the first and second third of the 15th century. Comparable objects from the Czech, Slovak and Polish territory that were published represent the chronological and geographic diffusion of this weapon type in one part of Central Europe. Some basic shape types of hunting knives (the so-called Moravian type, or sword-like hunting knives) were defined among them. Variants of the simplest shape construction relate to the Rokštejn material, i.e. the standard so-called knife-shaped hunting knife find no. D 2850 (Fig. 2:1) with analogies in Dolany, Krásná Dolina, Sezimovo Ústí or Týřov and most probably also an old find from Drobovice. Another hilt fragment find no. 2654 has its pommel composed of non-ferrous metal lames very probably originally combined with iron ones (Fig. 2:2). Another shape variant of Rokštejn hunting knives has the quillon find no. 6550 fixed and fitted to the hilt by one rivet in the widened part of the quillon (Fig. 2:3, Photo 1). The guard lame could also be fixed by rivet. Analogies of hunting knives of this construction appear in the deserted medieval village of Pfaffeschlag and different quillon shape variants with identical way of hunting knife attachment are reported from Polish territory (Photo 4). Most hunting knives date from the 14th century onwards with main incidence in the 15th century.

Obr. 2.: 1. fragment rukojeti tesáku Rokštejn nál.č. D 2850;
2. fragment rukojeti tesáku Rokštejn nál.č. 2654;
3. záštita tesáku Rokštejn 6550
(kreslila S. Plchová).

Obr. 3.: způsob měření jednotlivých částí fragmentu tesáku - 1. délka dochovaného fragmentu; 2. výška rukojeti; 3. šířka rukojeti - na horní hraně; 4. šířka rukojeti - na spodní hraně; 5. výška hlavice/plátku; 6. šířka hlavice/plátku; 7. síla/hrubost hlavice

Obr. 4.: 1. délka; 2. výška a; 3. výška b; 4. síla; 5. prům. otvoru pro připevnění k rukojeti; 6. rozměr otvoru pro čepel - u hřbetu; 7. rozměr otvoru pro čepel - u ostří; 8. rekonstrukce délky čepel

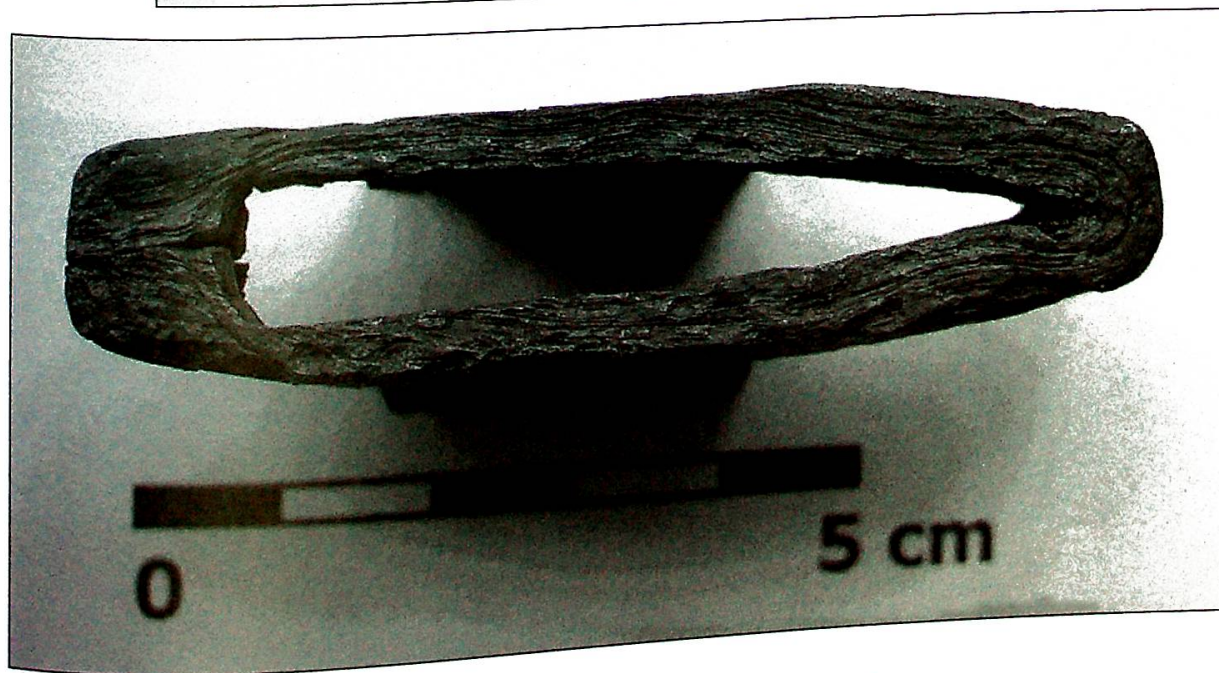
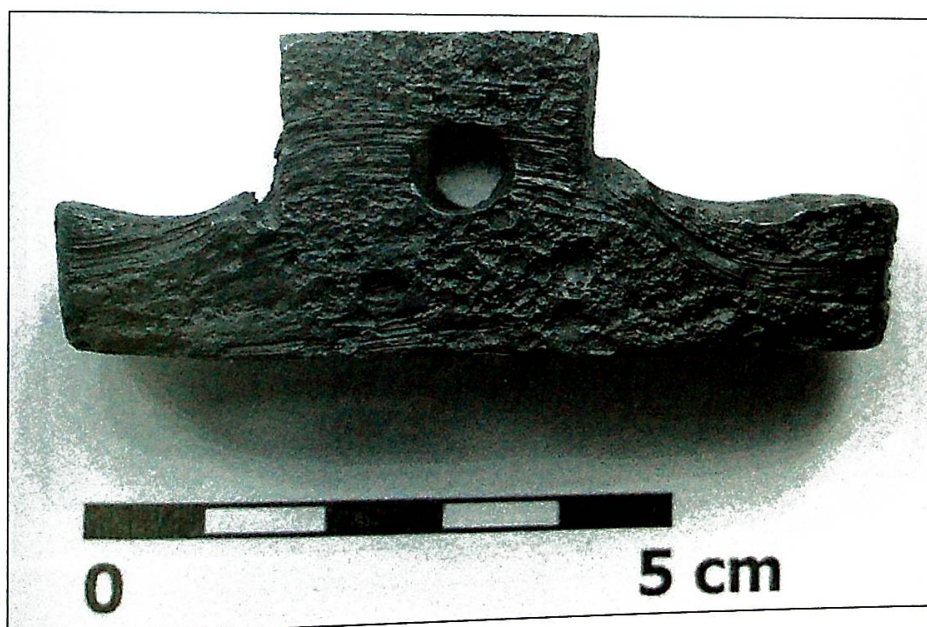

Foto 1.: příčka tesáku nál.č. 6550 (foto autor).

Foto 2.: detailní pohled na tvar záštity tesáku z expozice Východočeského muzea v Pardubicích MIL 2498 (foto autor).

Foto 3: detailní pohled na tvar hlavice tesáku z expozice Východočeského muzea v Pardubicích MIL 2498 (foto autor).

Foto 4.: tesák i. č. 2737 v expozici uložení expozice zbraní Muzeum Miejskie Wrocławia - Arsenal (foto autor).